

Europa 2006: 'Wij moeten ware zinnen vinden'

Marten van Harten

'Het is een grote vergissing om te geloven dat men alleen in een oorlog wordt vermoord - men wordt midden in de vrede vermoord, de aanleiding is altijd een of meerdere mensen. Waar vangt het fascisme aan. Niet met de eerste bommen die worden geworpen. Het vangt aan in de relaties tussen mensen.'

Met zulke gedachten in het achterhoofd reist Ingeborg Bachmann in 1964 van Berlijn naar Praag. Als de trein de spoorbrug over de Moldau oversteekt, valt haar blik op de wirwar van straatjes en hofjes, in het wilde weg opschietend struikgewas. 'Hier zijn de huizen groen,' noteert ze, streept het weer door en schrijft: 'Zijn Prager huizen groen, is hier voor mij een huis.' Zo ontstaat haar postuum uitgegeven gedicht 'Bohemen ligt aan zee'. Althans, zo stelt de Duitse schrijver Bernd Gonner dat zich voor als hij het gedicht weer uit de kast haalt, in de huidige sfeer van (anti)terrorisme*.

Ingeborg Bachmann (1926-1973) behoort tot de denkers en dichters die in het Duitse taalgebied de toon hebben gezet van de *Vergangenheitsbewältigung*, de kritische omgang met het oorlogsverleden. Haar betekenis in de literatuur is vergelijkbaar met die van Hannah Arendt in het politieke denken (zie elders in deze aflevering van *Roodkoper*): een compromisloze houding tegenover de propagandataal van het Derde Rijk. Dus ook tegenover de naoorlogse sfeer van vergetelheid. En evenals Arendt benut ze haar filosofische scholing om midden in de wereld te staan. Als leerling van Ludwig Wittgenstein hanteert Bachmann de rigoureuze taalkritiek van het logisch empirisme om schijnproblemen te onderscheiden van werkelijke, ervaarbare problemen: 'Wij moeten ware zinnen vinden.'

'Bohemen aan Zee' is het Wintersprookjesland van William Shakespeare, een welbekend dromenland van en voor dichters. Bij Bachmann krijgt dit literaire oord de persoonlijke lading van een zoektocht 'hier ter plekke' ('hierorts'). Het taalspel met zijn verschillende betekenislagen is in een vertaling nauwelijks te volgen. Deze 'taalutopie' inspireerde Hans Magnus Enzensberger in zijn boek *Ach Europa* van 1986 - dus voor de val van de Berlijnse muur - tot een politiek Utopiaverhaal, een fantasie over het jaar 2006. Praag is hier het spirituele hart van een Europa zonder scheidslijnen, een bonte verscheidenheid van plaatselijke samenlevingen en culturen.

In 1991 vormde dit 'Bohemen aan Zee' het sluitstuk van een literair en documentair theaterprogramma in De Rode Hoed, onder de titel *Utopia: over-morgenland*. We herlazen oude en recente utopische verhalen, van Thomas More tot en met Enzensberger. En discussieerden over de politieke vraag: 'Is het socialisme na zijn ondergang in Midden- en Oost-

Europa een ideologie die afgeschaft moet worden, of zijn er nog utopische momenten die bruikbaar zijn voor de toekomst?' **

Waren zulke momenten er? Anno 2006 is de werkelijkheid verwarrender en in elk geval minder voorspelbaar dan we ons toen voorstelden. Deels ten kwade: we kregen nieuwe oorlogen in en nabij Europa: de Balkan, de Kaukasus, Irak; en de terreuraanslagen in New York, Casablanca, Istanbul, Madrid, Londen. Maar zeker ook ten goede als we kijken naar de veerkracht van de samenlevingen, juist in Midden- en Oost-Europa. Het hoopvolle dat daar is losgemaakt, is niet te vangen in politieke argumenten voor en tegen Europese integratie, maar des te meer ervaarbaar in ontmoetingen tussen mensen over de oude grenzen heen.

Dit is het niveau waarop we ons kunnen laten aanspreken door 'Bohemen aan Zee'. Bernd Gonner schrijft hierover: 'De utopische ruimte is een ruimte van gelukkige ontmoeting van mensen. Deze ruimte, die zich niet in stilstand opent maar alleen wanneer we actief worden, ons bewegen, ruimtelijk en geestelijk - deze ruimte lijkt nu smaller te worden.' De aannname van de antiterrorismewet in Duitsland, 14 december 2001, scheidt een 'veiligheidsstaat' die elk mens als potentieel gevaarlijk beschouwt, en buitenlanders als bijzonder verdacht. Als iedereen dit goedkeurt, hoeveel ontmoetingsruimte blijft er dan nog over?

Deze, ook in Nederland maar al te actuele, vraag raakt aan Hannah Arendts zorg om de kwetsbaarheid van de publieke ruimte. Misschien ligt hier nog een van de 'utopische momenten' waar we het vijftien jaar geleden over hadden in De Rode Hoed. Volgens Gonner: 'Het ligt inderdaad aan ons of Bohemen aan zee blijft liggen. Gronden die dat kunnen verhinderen zijn barbaarsheid, onverschilligheid, hebzucht, gedachteloosheid; Bachmann kent dat.'

Als het om gedachteloosheid gaat, zou ik zeggen, juist in ons land. Gelet op het peil van onze publieke opinie over veiligheid en terrorisme, het groeiende onvermogen (of de onwil) om werkelijk over grenzen heen te kijken. Al is het maar vlak over de oostelijke taalgrens, waar komend jaar het tachtigste geboortjaar van Ingeborg Bachmann wordt gevierd. Hoe dan ook, het is een verademing om nu eens niet de zoveelste voorspelbare mening te horen, maar een gedicht dat doorverwijst naar 'hier ter plekke'.

*) Het gedicht met het commentaar van Bernd Gonner is te vinden op de website http://www.satt.org/literatur/02_03_bachmann_1.html

**) *Utopia - Over-Morgenland*, redactie Huub Oosterhuis, bijlage *Werkschrift voor Leerhuis & Liturgie* 11 (1991) 2

***) Zie <http://www.ingeborg-bachmann-forum.de>

Bohemen ligt aan zee

Zijn huizen hier ter plekke groen, betreed ik nog een huis.
Zijn hier de bruggen heel, ga ik op goede grond.
Is liefdesmoeite altijd verloren, verlies ik haar graag hier.
Ben ik 't niet, dan een ander evengoed als ik.
Grenst hier een woord aan mij, dan laat ik 't grenzen.
Ligt Bohemen nog aan zee, geloof ik de zeeën weer.
En geloof ik nog aan zee, dan hoop ik op land.
Ben ik 't, dan een ieder evenveel als ik.
Ik wil niets meer voor mij. Ik wil te gronde gaan.
Te gronde - dus ter zee, vind ik Bohemen weer.
Te gronde gericht, ontwaak ik rustig.
Van de grond op weet ik nu, en ik ben onverloren.
Kom hier, alle Bohemers, zeevaarders, havenhoeren en schepen
zonder anker. Willen jullie niet Boheems zijn, Illyriërs, Veronezen,
en alle Venetianen. Speel de komedies die aan het lachen maken

en die om te huilen zijn. En vergis je honderdmaal,
zoals ik mij vergiste en proeven nooit doorstond;
toch heb ik ze doorstaan, de ene na de andere keer.

Zoals Bohemen ze doorstond en op een mooie dag
begenadigd werd aan zee en nu aan het water ligt.

Ik grens nog aan een woord en aan een ander land,
ik grens, hoe weinig ook, aan alles immer meer:
een bohémien, vagant die niets heeft, wie niets weerhoudt,
nog slechts begiftigd, door de zee, die strijdig is,
land van mijn keus te zien.

Ingeborg Bachmann

Vertaling Marten van Harten